

ศูนย์การเรียนรู้ใจใจเก้ จังหวัดน่าน กับความพยายามสร้างระบบอาหารแบบทางเลือก

สันทราย วงษ์สุวรรณ¹
วัชรพล พุทธิรักษา²

บทคัดย่อ

บทความนี้มีเป้าหมายหลักเพื่ออธิบายการสร้างระบบอาหารทางเลือกของศูนย์ใจใจเก้ จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นการสร้างพื้นที่การต่อรองต่อความมั่นคงทางอาหารและการมีอธิปไตยทางอาหารขึ้นมาใหม่ โดยมีการต่อสู่ต่อรองความสัมพันธ์กับตัวแสดงต่าง ๆ ผ่านกิจกรรม/โครงการ ยุทธวิธีของศูนย์การเรียนรู้ใจใจเก้ จังหวัดน่านที่เกิดขึ้นไม่ได้มีลักษณะที่จะต่อสู่หรือล้มอำนาจได้เต็มที่ แต่สามารถทำให้อำนาจถูกทำลายจากปฏิบัติการที่ศูนย์การเรียนรู้ใจใจเก้ร่วมกับเกษตรกรเปิดพื้นที่ขึ้นมาในระดับท้องถิ่น บทความนี้มองผ่านแนวคิดรัฐแบบองค์รวม โดยศึกษาด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า ยุทธวิธีที่ศูนย์การเรียนรู้ใจใจเก้เลือกใช้ เพื่อต่อสู่ต่อรองกับอำนาจรัฐ ประกอบไปด้วย 4 กลยุทธ์หลัก ดังนี้ 1) การสร้างความรู้ใหม่และนิยามตำแหน่งแห่งที่ของเกษตรกรในฐานะผู้จัดการทรัพยากรการเกษตรโดยศูนย์การเรียนรู้ใจใจเก้ จังหวัดน่าน 2) การทำแผนที่การใช้ที่ดินผ่านคณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงที่ดินรูปแบบต่าง ๆ (ที่ดินปัจเจกและป่าชุมชน) 3) การดึงทุนเอกชนหลายองค์กรเข้าพื้นที่ทำให้เกิดสนามของการต่อรองในระดับพื้นที่ซึ่งเกษตรกรสามารถเผชิญกับอำนาจรัฐได้ในระดับหนึ่ง และ 4) การสร้างการตลาดทางเลือกที่เกษตรกรมีอำนาจต่อรองมากขึ้น

คำสำคัญ: ระบบอาหารทางเลือก ความมั่นคงทางอาหาร อธิปไตยทางอาหาร

¹ นิสิตหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร <Email: sunsaiw61@nu.ac.th>

² รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร <E-mail: watcharabonb@nu.ac.th>

The Joko Community Learning Center, Nan Province, with an Effort to Create an Alternative Food Regime

Sunsai Wongsuwan³

Watcharabon Buddharaksa⁴

ABSTRACT

The purpose of this article is to examine and describe the establishment process of an alternative food regime by the Joko Community Learning Center in Nan Province. The center created a new negotiating space for food security and food sovereignty through the negotiation of relationships with various actors via activities and projects. The strategy of the Joko Community Learning Center did not involve directly battling or overthrowing power, but it successfully challenged state power by collaborating with farmers to open space at the local level. This research is framed by the concept of the integral state and employs qualitative research methodology. The findings show that the Joko Community Learning Center adopts four primary strategies to negotiate with state power: 1) Developing new knowledge and redefining the role of farmers as managers of agricultural resources; 2) Creating maps of land use based on the Office of the National Land Policy Board's data to legitimize access to different types of land (both individual and community forest land); 3) Attracting the private sector to the area to create a local bargaining ground for farmers to negotiate with state

³ Doctor of Philosophy (PhD) students, Faculty of Social Sciences, Naresuan University <Email: sunsaiw61@nu.ac.th>

⁴ Associate Professor, Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Social Sciences, Naresuan University <E-mail: watcharabonb@nu.ac.th>

power at certain levels; and 4) Establishing alternative markets where producers have greater negotiating power.

Keywords: Alternative Food Regime, Food Security, Food Sovereignty

บทนำ

ความพยายามสร้าง “ระบอบอาหารทางเลือก”⁵ เกิดขึ้นมาหลายทศวรรษ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ในช่วง พ.ศ.2488–2516 ผลผลิตการเกษตรของสหรัฐอเมริกาไม่ได้เป็นเพียงสินค้าตอบสนองการบริโภค แต่ได้กลายมาเป็นวัตถุดิบให้แก่สินค้าอุตสาหกรรม และทำให้ผลผลิตกระจายออกไปทั่วโลก ในช่วงนี้การสะสมทุนของประเทศมหาอำนาจ ไม่ได้เกิดจากการแลกเปลี่ยนภาคการเกษตรและอุตสาหกรรม แต่เกิดจากการควบคุม และการแข่งขันจากภายนอกโดยมาตรการต่าง ๆ ของภาครัฐ ภายหลังบรรษัทเหล่านี้ได้เติบโตกลายเป็นบรรษัทข้ามชาติ ในคริสต์ทศวรรษที่ 1970 บรรษัทข้ามชาติเหล่านี้ได้ขยายเข้าไปในพื้นที่ห่างไกลจากยุโรป และประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (Newly Industrialized Countries: NICs) ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงการผลิตอาหารในช่วงนี้ สัมพันธ์กับการเปลี่ยนผ่านในภาคเกษตรกรรมของประเทศไทยด้วย โดยเริ่มต้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520–2524) ที่มีการเติบโตของอุตสาหกรรมเกษตร ประเทศไทยหันมาทำเกษตรกรรมในเชิงการค้า โดยเป็นผู้ผลิตสินค้าภาคเกษตรที่สำคัญหลายชนิด เช่น ข้าว ยางพารา ข้าวโพดสัตว์ มันสำปะหลัง เป็นต้น ทั้งนี้ยังเกิดการขยายตัวพื้นที่เพาะปลูก ควบคู่ไปกับการใช้ปัจจัยการผลิตหรือเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ด้วย

ผู้เขียนเลือกใช้พื้นที่ศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ จังหวัดน่าน เป็นกรณีศึกษา คำว่า “ใจโก้” ภาษาถิ่นภาคเหนือหมายถึง พื้นที่เนินสูง โดยศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ ตั้งอยู่ที่ตำบลเมืองจัน อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน เป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชน การก่อเกิดและพัฒนาการของศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ จังหวัดน่าน มาจากการรวมตัวของกลุ่มนักศึกษาจากสถาบันเทคโนโลยีราชมงคลวิทยาเขตน่าน ปัจจุบันคือ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลวิทยาเขตล้านนา น่าน ครั้งนั้นมีนายสำราญ ผักผล เป็นประธานกลุ่มต่อมาได้ขยายและจัดตั้งเป็นชมรมอนุรักษ์พรรณพืชพื้นบ้าน จังหวัดน่าน และพัฒนากลายเป็นศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ จังหวัดน่าน เมื่อ พ.ศ.2545 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์และนวัตกรรมใหม่ ๆ

⁵ ระบอบอาหารทางเลือก หมายถึง การผลิตทางการเกษตรและวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรที่เอื้ออำนวยต่อการฟื้นฟูและดำรงรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศและสภาวะแวดล้อม โดยมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นธรรม ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค รวมทั้งพัฒนาสถาบันทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อความผาสุกและความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติโดยรวม

ด้านการเกษตรมาประสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อคัดเลือก พัฒนาและขยายพันธุ์ข้าว เมล็ดพันธุ์ผักพื้นเมืองให้คงอยู่และมีความหลากหลาย ศูนย์การเรียนรู้ใจใจโก้ จังหวัดน่าน จึงมีบทบาทในการขับเคลื่อนการสร้างระบบอาหารและความมั่นคงทางอาหาร ในชุมชนตลอดระยะเวลา 30 ปี

ในบทความนี้ได้แบ่งประเด็นการนำเสนอออกเป็น 4 หัวข้อหลัก ดังนี้ 1) ระบบอาหารแบบบรรษัทกับผลกระทบต่อศูนย์การเรียนรู้ใจใจโก้ จังหวัดน่าน 2) การสร้างระบบอาหารในกรอบของรัฐเสรีนิยมใหม่ 3) ศูนย์การเรียนรู้ใจใจโก้ ยุทธวิธี และการปรับตัวต่อระบบอาหารทางเลือก และ 4) สรุป

วัตถุประสงค์

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายการสร้างระบบอาหารทางเลือกของศูนย์การเรียนรู้ใจใจโก้ จังหวัดน่าน ผ่านปฏิสัมพันธ์และยุทธวิธีของศูนย์การเรียนรู้ใจใจโก้กับตัวแสดงทางสังคมต่าง ๆ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

กระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน และประเด็นด้านความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดน่าน ช่วงยุคหลังป่าถูกทำลายไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับกลุ่มชาวบ้านที่ต้องการปกป้องรักษาทรัพยากรของชุมชนเท่านั้น ภาครัฐเองก็ได้กำหนดนโยบายการควบคุมการใช้ทรัพยากรป่าไม้กับชุมชนด้วยวิธีการประกาศขยายเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและเขตอุทยานแห่งชาติในจังหวัดน่าน จนเกิดข้อกั้วงวลต่อกลุ่มชาวบ้านถึงความไม่มั่นคงต่อสิทธิและเสรีภาพในการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้และที่ดินที่เคยเป็นอยู่ของชุมชน (Phongpaichit et al., 2022, p. 352) เมื่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวของพืชเชิงเดี่ยวส่งผลกระทบต่อทรัพยากรป่าไม้และที่ดินในจังหวัดน่าน รวมถึงผลกระทบต่อเศรษฐกิจ สังคม ทำให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนำไปสู่การออกแบบกระบวนการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาความซับซ้อนและหลากหลายของกลุ่มผลประโยชน์หรือแม้กระทั่งการมีปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจกับตัวแสดงต่าง ๆ ในสังคม เริ่มมีการปรับกลไกการทำงานใหม่ โดยมีภาคธุรกิจเอกชน สถาบันการศึกษา กลไกราชการ รวมถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับโครงการพระราชดำริต่าง ๆ ได้เข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนในระดับจังหวัดมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันจะเห็นได้ว่า กลไกการขับเคลื่อนภาคประชาชน องค์กรชาวบ้านในประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการด้านความมั่นคงทางอาหารก็ปรับรูปขบวน

องค์กรของตนเองไปทั้งการทำหายและต่อรองกับกลไกใหม่ ๆ ที่เข้ามา ยุทธวิธีที่สำคัญคือการเข้าสู่พื้นที่กลไกทางการ (formal structure) มากยิ่งขึ้น ดังเช่น การทำความเข้าใจบทบาทศูนย์การเรียนรู้ใจไก่ในประเด็นการสร้างระบอบอาหารในจังหวัดน่านในครั้งนี้

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่า นโยบายภาคการเกษตรและอาหารของรัฐบาล คณะรักษาความสงบแห่งชาติ (หลังรัฐประหาร พ.ศ.2557) ได้กลายเป็นพื้นที่ซึ่งกลุ่มทุนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรและอาหารของประเทศไทย โดยกลุ่มทุนเหล่านี้มีตัวแทนเข้ามาทำหน้าที่ในรัฐบาลทุกยุคทุกสมัย เพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางการเมืองกับพรรคพวกของตนเองและประชาชน กลายเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ดังนั้น บทความนี้ ผู้เขียนจึงเลือกใช้แนวคิดรัฐแบบองค์รวม เพื่อวิเคราะห์การขับเคลื่อนเพื่อสร้างระบอบอาหารทางเลือกของศูนย์การเรียนรู้ใจไก่ จังหวัดน่าน

แนวคิดรัฐแบบองค์รวม (the integral state) ถือเป็นแนวคิดที่สำคัญของ อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) ที่สามารถทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำความเข้าใจรัฐและตัวแสดงที่ไม่ใช้รัฐ ได้แก่ บรรษัทข้ามชาติ ซึ่งในฐานะของผู้ผลิตสร้างกลไกและเครื่องมือต่าง ๆ ผ่านวิธีการบังคับ (coercions) การใช้อำนาจกฎหมาย (law) การสร้างความเห็นพ้อง (consent) ของผู้คนต่าง ๆ ในสังคมที่นำไปสู่สิ่งที่เป็นการรับรู้ร่วมของโลกทัศน์ (conception of the world) เพื่อทำหน้าที่ในการครองอำนาจนำ (hegemony) ทางความคิดของประชาชน การศึกษารัฐแบบองค์รวม ประกอบไปด้วย รัฐแบบองค์รวม: รัฐ=ประชาสังคม+สังคมการเมือง (The integral state: Civil society + political society) (Buddharaksa, 2014, p. 126) จากที่กล่าวมาข้างต้น ภายใต้แนวคิดรัฐแบบองค์รวม (integral state) เมื่อนำมาใช้ในการอธิบายการศึกษาการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างศูนย์การเรียนรู้ใจไก่ จังหวัดน่าน กับภาครัฐและตัวแสดงทางสังคมต่าง ๆ จึงไม่สามารถแยกส่วนคิดระหว่างรัฐและประชาสังคมและการเมืองกับเศรษฐกิจออกจากกันได้ เพราะสิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการทำความเข้าใจการมีปฏิสัมพันธ์ของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งหน่วยงานภาครัฐ เอกชน ภาคประชาสังคม และตัวแสดงอื่น ๆ ที่ไม่ใช้รัฐ รวมถึงความสัมพันธ์การผลิตทางเศรษฐกิจ หรือผลต่อเนื่องที่สัมพันธ์กับองค์ประกอบทางชนชั้น ดังนั้น การทำงานของชนชั้นนำ ผู้ปกครอง มีความร่วมมือกับกลุ่มพลังทางสังคมอื่น ๆ เช่น สถาบันทางการเมือง หน่วยงานราชการ เจ้าหน้าที่รัฐในระดับต่าง ๆ กองทัพ เป็นต้น โดยความร่วมมือของชนชั้น

ปกครองกับกลุ่มพลังต่าง ๆ สร้างการสนับสนุนและสถาปนาความมั่นคงเชิงอำนาจของกลุ่มและพรรคพวกของตนเอง ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนมองว่า กลุ่มพลังทางสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ระหว่างภาครัฐและตัวแสดงทางสังคมต่าง ๆ ถูกบังคับใช้อำนาจผ่านนโยบายภาคการเกษตรและอาหาร โดยรัฐ กลุ่มทุน และกลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ เข้ามา มีบทบาทต่อการสร้างระบบอาหารในแนวทางของศูนย์การเรียนรู้ใจใจเก้และปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวได้สะท้อนแง่มุมมองการขับเคลื่อนด้านความมั่นคงทางอาหาร⁶ และการมีอธิปไตยทางอาหารแก่ชุมชน

วิธีดำเนินการวิจัย

พื้นที่ศึกษาจังหวัดน่านเป็นเพียงเครื่องมือในการช่วยทำความเข้าใจรัฐและตัวแสดงหลักต่าง ๆ ในสังคม ต่อการมีส่วนร่วมในกำหนดนโยบายภาคการเกษตรรวมทั้งศึกษาภาพรวมของปฏิสัมพันธ์ภาครัฐและตัวแสดงทางสังคมต่าง ๆ ต่อการสร้างระบบอาหาร ไม่ได้มุ่งหวังทำความเข้าใจจังหวัดน่านในฐานะที่เป็นพื้นที่เฉพาะงานศึกษานี้ใช้วิธีวิทยา (methodology) แบบวิจัยเชิงคุณภาพในลักษณะของการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ผ่านกรณีศึกษาและปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและตัวแสดงในระดับต่าง ๆ สำหรับการกำหนดกลุ่มตัวอย่างนั้น ผู้เขียนเลือกใช้วิธีการเลือกแบบยึดจุดมุ่งหมายเป็นหลัก (purposeful sampling) โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงจากผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (key informants) ซึ่งใช้วิธีการเลือกแบบ Snowball Sampling ทั้งนี้ เริ่มจากการแบ่งกลุ่มการสัมภาษณ์ออกเป็น 5 กลุ่มดังนี้ 1) ข้าราชการฝ่ายการเมือง ได้แก่ นักการเมืองผู้รับผิดชอบนโยบายการเกษตร นายก อบต.เมืองจาง 2) ข้าราชการประจำ ได้แก่ ผู้บริหารท้องถิ่น เช่น นักวิเคราะห์นโยบายและแผน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. 3) กลุ่มธุรกิจ ได้แก่ ตัวแทนชายเมล็ดพันธุ์พืชและเมล็ดพันธุ์ข้าว ตัวแทนขายปุ๋ย ยากำจัดวัชพืช 4) กลุ่มตัวแทนเกษตรกร ได้แก่ ตัวแทนกลุ่มเกษตรกรตามพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยกลุ่มเกษตรกร พ.ศ.2547 ตัวแทนสมาชิกเกษตรกรที่เข้าร่วมกับศูนย์การเรียนรู้ใจใจเก้ และ 5) กลุ่มนักวิชาการและนักกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ กลุ่มองค์กรนอกภาครัฐ

⁶ ความมั่นคงทางอาหาร หมายถึง คนทุกคนมีความสามารถเข้าถึงอาหารที่เพียงพอปลอดภัยและมีโภชนาการ ทั้งในทางกายภาพและเศรษฐกิจในการตอบสนองความต้องการและความพึงพอใจทางอาหารของพวกเขา เพื่อให้เกิดชีวิตที่ประกอบด้วยความกระตือรือร้นและสุขภาพะ ประกอบไปด้วย 4 องค์ประกอบ 1) ความพอเพียง (availability) 2) การเข้าถึง (access) 3) การใช้ประโยชน์ (utilization) 4) เสถียรภาพ (stability)

(Non-Governmental Organizations: NGOs) ที่เกี่ยวข้องหรือทำการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและการฟื้นฟูอาชีพโดยทางอาหาร เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานศูนย์ใจใจู้ มูลนิธิธัญเมืองน่าน มูลนิธิรักษ่าน่าน โดยแต่ละกลุ่มจะเริ่มจากท่านที่ 1 ขอคำแนะนำทำความเข้าใจจากเจ้าหน้าที่ศูนย์การเรียนรู้ใจใจู้ และขอให้ผู้ให้สัมภาษณ์ระบุรายชื่อท่านอื่นต่อไปเรื่อย ๆ จนครบกลุ่มละ 6 คน รวมทั้งหมด 30 คน ทั้งนี้กลุ่มตัวอย่างทั้ง 5 กลุ่ม ใช้วิธีเดียวกัน โดยช่วงระยะเวลาของการลงพื้นที่ภาคสนามเริ่มตั้งแต่ เดือนมิถุนายน พ.ศ.2562 ผู้เขียนเดินทางไปเข้าร่วมกิจกรรมของศูนย์การเรียนรู้ใจใจู้ ร่วมสังเกตการณ์และจดบันทึกข้อมูลและเวลาที่ลงพื้นที่เก็บตัวอยู่กับศูนย์การเรียนรู้ใจใจู้ เริ่มตั้งแต่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2563-31 ธันวาคม พ.ศ.2563 การเก็บข้อมูลรวมเป็นระยะเวลา 3 เดือน ซึ่งได้สัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคลที่บ้านและที่ทำงาน รวมทั้งการทำ Focus Group กับเกษตรกรที่ศูนย์การเรียนรู้ใจใจู้

ตาราง 1 รหัสการสัมภาษณ์

รหัส	คำอธิบาย
ขก01-05	ข้าราชการ
ขจ01-05	ข้าราชการประจำ
ชก01-05	ธุรกิจ
กก01-05	ตัวแทนเกษตรกร
วก01-05	นักวิชาการและNGO
ศก01-05	เจ้าหน้าที่ศูนย์การเรียนรู้ใจใจู้

ที่มา: โดยผู้เขียน

หมายเหตุ: 01-05 หมายถึง ข้าราชการคนที่ 01, ข้าราชการคนที่ 02 เป็นต้น

ระบบอาหารแบบบริษัทกับผลกระทบต่อศูนย์การเรียนรู้ไร่ไก่ จังหวัดน่าน

ยุคการเริ่มต้นของการก่อตัวเป็นแนวคิด “ระบบอาหาร” (food regimes)⁷ คือ การมองภาพของบทบาทผู้ผลิตและผู้บริโภคทั้งระบบ ตั้งแต่การผลิต การบริโภค และการขยายพืชผลทางการผลิตที่ปัจจุบันพบว่า ระบบอาหาร (food system) มักขึ้นอยู่กับบริษัทขนาดใหญ่ กล่าวคือ ระบบอาหารแบบบริษัท (corporate food regime) เข้ามามีบทบาทและมีอิทธิพลต่อรูปแบบการผลิต รวมถึงทางเลือกในการบริโภคอาหาร แนวคิดระบบอาหารพยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงบทบาทของอาหารและการเกษตรในการพัฒนาของระบบทุนนิยมโลก ตั้งแต่การวิเคราะห์ระบบอาหารใน พ.ศ.2413 โดยการริเริ่มของ McMichael (1996) ทั้งนี้ กรอบการศึกษาเรื่อง “ระบบอาหาร” ได้จำแนกออกเป็น 3 ยุคสำคัญ ดังนี้

ระบบอาหารยุคแรก (ค.ศ.1870–1930) เกิดขึ้นในยุคจักรวรรดินิยมอังกฤษ และการค้าแบบพาณิชย์นิยมการพยายามเปิดการค้าเสรีภายใต้การครองอำนาจนำของอังกฤษ เพื่อเข้าไปหาผลประโยชน์จากดินแดนชายขอบ (McMichael, 2005) จากนั้นอังกฤษเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการกำหนดรูปแบบการพัฒนาในคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยช่วงแรกเป็นการผลิตจากจักรวรรดิและระบบทาส จนนำมาสู่สนธิสัญญาต่าง ๆ กรณีที่อาจเห็นได้ชัดจากประเทศไทยคือ ยุคสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ.2398) ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบระบบเกษตรจากผลิตน้ำตาลมาเป็นการผลิตข้าว เพื่อตอบสนองตลาดโลก (Kesboonchoo–Mead, 2019, p. 8) ดังนั้น หัวใจหลักของระบบอาหารยุคแรกคือ ความต้องการเปิดการค้าเสรีในระบบอาณานิคม

ระบบอาหารยุคที่สอง (ค.ศ.1950–1970) สหรัฐอเมริกาเป็นศูนย์กลางและเติบโตขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยวิธีการที่สหรัฐอเมริกาใช้คือ 1) ระบบการค้ามูลค่าเงินระหว่างประเทศ ระบบการจัดการการเงินเบรตตันวูดส์ (Bretton Woods System) รวมไปถึงการใช้ระบบการค้ากำแพงภาษีและองค์การการค้าโลก (World Trade Organization: WTO) เพื่อเป็นเครื่องมือขององค์การระหว่างประเทศแทนการไปแทรกแซงโดยตรง 2) สหรัฐอเมริกาใช้มาตรการให้เงินสนับสนุน “การปฏิวัติเขียว” ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตอาหารด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ รวมไปถึงการสนับสนุนด้านการเงินให้กับประเทศต่าง ๆ เพื่อทำการ

⁷ ระบบอาหาร (food regimes) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของผู้ผลิตและผู้บริโภคไปจนถึงรูปแบบการสั่งสมทุนโดยแยกแยะตามการเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยมในยุคต่าง ๆ ตั้งแต่ ค.ศ.1870. (McMichael, 1996)

ทดลองผลิตอาหารได้ในทุกฤดูกาล และ 3) สหรัฐอเมริกาสับสนุนเงินให้กับ “โครงการพัฒนา” ระหว่างประเทศต่อการสนับสนุนด้านอาหารและต่อต้านคอมมิวนิสต์ (communism) ทางอ้อม

ระบอบอาหารยุคที่สาม (ค.ศ.1980–2000) เป็นรูปแบบของเศรษฐกิจ การเมืองหลังวิกฤตเศรษฐกิจราคาน้ำมัน และการล่มสลายของระบบเบเรตต์นูดส์ และเป็นกระแสของระบบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ ยุคนี้เป็นการลดบทบาทสหรัฐอเมริกา มาเป็นบทบาทนำของบรรษัทข้ามชาติ (Transnational Corporations: TNCs) ในฐานะ ตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐ (non-state actors) ที่เข้ามาส่งเสริมการผลิตอาหาร เพื่อตอบสนอง กลไกการตลาดและความสามารถในการแข่งขันระหว่างประเทศ ทั้งนี้ ยังเป็นยุคของการ “ปฏิวัติซูเปอร์มาร์เก็ต” (Reardon et al., 2003) ระบอบอาหารยุคที่สามมีประเด็น สำคัญคือ การเปิดการค้าเสรี (free trade) ทั่วโลกโดยบรรษัทข้ามชาติ

ระบอบอาหารแบบบรรษัทแสดงให้เห็นถึงจุดพลิกผันใหม่ของประวัติศาสตร์ การเมืองและกระบวนการ การผลิตอาหารและการขนส่งอาหาร โดยรัฐเปลี่ยนจาก การเป็นผู้จัดการตลาด รัฐกลายเป็นรัฐที่รับใช้ตลาดแทน บรรษัทข้ามชาติพยายาม ผลักดันรูปแบบการส่งออกทางการเกษตรให้กลายเป็น “กระบวนการทำให้การเกษตร เป็นเรื่องระหว่างประเทศรูปแบบใหม่” (new internationalization of agriculture) (Raynolds et al., 1993) ทั้งนี้ Friedmann เรียกรัฐต่าง ๆ เหล่านี้ว่า “ประเทศ เกษตรกรรมใหม่ (NACs)” เป็นคู่กับประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (Newly Industrialized Country: NICs) ซึ่งเน้นย้ำถึงบทบาทในการเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ทางอาหาร เกษตรในเศรษฐศาสตร์การเมืองระหว่างประเทศ (Friedmann, 1991, pp. 65–93) ด้วยเหตุนี้ ระบอบอาหารแบบบรรษัทจึงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิต อาหารทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทยด้วย กล่าวคือ ต้นทศวรรษ 1990 การจัดซื้อวัตถุดิบ เกี่ยวกับอาหารที่ทำโดยบรรษัทข้ามชาติปรากฏเด่นชัดที่สุดในเรื่องของเทคโนโลยี ด้านการปรับแต่งเมล็ดพืช การเก็บรักษาด้วยความเย็นและการขนส่งผักผลไม้ นอก ฤดูกาลหรือตลอดทั้งปี ทั้งนี้ ผู้เขียนมองว่า กระบวนการแปลงวงจรอาหารให้เป็น กระบวนการข้ามชาติมีการจัดการโดยการเมืองและเทคโนโลยีอุตสาหกรรม การเกษตรที่เกี่ยวข้องกับระบอบอาหารหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา โดยบรรษัท เข้ายึดครองระบบการผลิตอาหารภายในประเทศของหลายประเทศทั่วยุโรป และเอเชีย (รวมถึงเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และส่วนปัจจัยการผลิตที่เป็นสารเคมี) เพราะฉะนั้น กล่าวได้ว่า ระบอบอาหารแบบบรรษัท เป็นแนวคิดที่มุ่งชี้ให้เห็นโครงสร้างการผลิต

และการบริโภคอาหารของโลกที่ถูกกำกับด้วยกรอบของทุนนิยมเสรีและโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ (Friedmann, 1982) ดังนั้น ความท้าทายของระบบอาหารแบบบริษัทที่ส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรของไทยเป็นจุดเริ่มต้นของการทำความเข้าใจอาหารในฐานะที่เป็นระบบ โดยมุมมองการแลกเปลี่ยนระหว่างภาคการเกษตรกับภาคอุตสาหกรรม (manufactures) ที่ได้จากทัศนะของ Friedmann และ McMichael ซึ่งให้เห็นถึงการเคลื่อนออกมาจากการครอบงำของรัฐ มาอยู่ภายใต้การครอบงำโดยทุนหรือบริษัทข้ามชาติ ดังจะเห็นได้จากปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในภาคเหนือของประเทศไทยและส่งผลต่อจังหวัดน่านในหัวข้อต่อไป

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายภาคการเกษตรที่ส่งผลต่อจังหวัดน่าน

จังหวัดน่านมีประวัติศาสตร์การต่อสู้ต่อรองกับอำนาจรัฐมาอย่างยาวนาน ประเด็นเรื่องทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน รวมถึงมิติทางอาหาร โดยที่เครือข่ายขบวนการเคลื่อนไหวในพื้นที่จังหวัดน่าน พัฒนาจากขบวนการเคลื่อนไหวของศิกรชาวบ้านในพื้นที่ได้สร้างพลังขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่มีจุดเชื่อมโยงกันหลายส่วน ตั้งแต่ระดับชุมชนถึงระดับจังหวัด โดย พ.ศ.2530 เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของระบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ รวมถึงที่ดิน (ที่ดินถือเป็นส่วนสำคัญของการสร้างระบบอาหาร) ในพื้นที่จังหวัดน่าน ทั้งนี้มีสาเหตุหลัก 3 ประเด็น ได้แก่

- 1) การขยายอำนาจการปกครองของรัฐเพื่อปราบปรามคอมมิวนิสต์ เริ่มขึ้นใน พ.ศ.2501 พื้นที่จังหวัดน่านในยุคลัทธิพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้กลายเป็นที่มั่นของพรรคคอมมิวนิสต์ในภาคเหนือและถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สีชมพูที่เกิดการต่อสู้ปราบปรามอย่างรุนแรง นโยบายที่รัฐใช้วิธีการหนึ่งคือ การตัดถนนสายยุทธศาสตร์ตามเส้นทางต่าง ๆ รอบจังหวัดน่าน เพื่อปราบปรามกลุ่มคอมมิวนิสต์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่า ในขณะเดียวกันก็เป็นการเอื้อต่อการบุกรุกป่าอย่างกว้างขวางเพราะสะดวกในการเดินทางจนส่งผลให้ป่าเสียหายจำนวนมาก Rungkasir (2009, p. 57)
- 2) การให้สัมปทานไม้แก่บริษัทเอกชน โดยการให้สัมปทานทำไม้ได้ เริ่มต้นตั้งแต่ก่อน พ.ศ.2500 จนถึงช่วง พ.ศ.2535 มีการตัดไม้เป็นบริเวณกว้าง หลังจากป่าถูกสัมปทานทำไม้ พื้นที่ป่าและความอุดมสมบูรณ์ลดลง ทำให้เกิดปัญหาความแห้งแล้งตามมาและต่อมาชาวบ้านได้นำพืชพาดินและพืชเชิงเดี่ยวมาปลูก จึงเกิดการถางป่าที่เคยถูกสัมปทานอีกต่อหนึ่ง ส่งผลให้ปัญหาภูเขาหัวโล้นเด่นชัดขึ้น (Chaikhamwang, 1998, p. 74) และ 3) การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยชาวบ้านเริ่มเข้าไปบุกเบิกพื้นที่ป่ารุ่นที่สองที่ปล่อยร้างทิ้งไว้สำหรับใช้พื้นที่ปลูกพืชเชิงพาดิน พืชที่นิยมปลูกกันมาก

คือ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ นอกจากนั้น ก็ยังมีการปลูกถั่วเขียวและถั่วลิสง โดยหลังจากการตัดถนนผ่านเข้าหมู่บ้าน ชาวบ้านก็หันมาให้ความสนใจในการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น เนื่องจากมีความสะดวกและได้รับการสนับสนุนทั้งจากภาครัฐและระบบตลาด ปัจจัยการผลิตอย่างเมล็ดพันธุ์ข้าวโพด ปุ๋ย และยาฆ่าแมลง ได้รับแจกจากเจ้าหน้าที่ เกษตรตำบล แต่ส่วนใหญ่ซื้อจากพ่อค้าหรือนายทุนที่เข้ามาขายในหมู่บ้าน เพราะกลุ่มพ่อค้าจะสร้างแรงจูงใจพิเศษให้ชาวบ้าน เช่น การเข้ามาไถที่ดินด้วยรถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่ให้แล้วขายเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย เงินเชื่อ เป็นต้น เมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว เกษตรกรกลับต้องขายผลผลิตให้พ่อค้าเงินเชื่อในราคาถูก (ศก01, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2563)

ปัจจุบัน จากการสำรวจข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน พ.ศ.2562 ประชากรของจังหวัดน่านมีทั้งหมด 478,686 คน โดยในอำเภอภูเพียง พื้นที่ซึ่งผู้เขียนเลือกใช้ เป็นกรณีศึกษามีประชากรทั้งหมด 36,162 คน (สำนักทะเบียนจังหวัดน่าน, 2562) และในสวนสภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปใน พ.ศ.2560 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติรายงานว่าจังหวัดน่านมีมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมต่อหัว (Gross Provincial Product: GPP) 71,121 บาท โดยมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดภาคเกษตร มีมูลค่าจำนวน 8,582 ล้านบาท ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรมีการทำนาข้าว ปลูกพืชไร่ เช่น ยาสูบ และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และจากการศึกษาของ Charoenraton, Limkomolwilas, & Eksiri (2018) เรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความมั่นคงทางอาหารที่เป็นธรรม กรณี ป่าไม้และที่ดินทำกิน ปีที่ 1 ใน พ.ศ.2558 สะท้อนให้เห็นถึงการใช้นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ (cash crop) ส่งผลให้ความต้องการข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้นใน พ.ศ. 2558 จำนวน 5.34 ล้านตัน เพิ่มขึ้นจาก พ.ศ.2557 ที่เคยอยู่ที่ 5.04 ล้านตัน ถึงแม้ว่าราคาข้าวโพดและการเพาะปลูกข้าวโพดจะเพิ่มสูงขึ้น แต่เกษตรกรยังคงเผชิญกับความยากจน ปัญหานี้สิน และต้องแบกรับความเสี่ยงจากความผันผวนของราคาข้าวโพดที่ถูกผูกขาดโดยนายทุนและพ่อค้าคนกลาง นอกจากนี้ Phongkitworasin and Thalerngsri (2015) ตั้งข้อสังเกตในงานเขียนเรื่อง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กับการสูญเสียพื้นที่ป่าปัญหาและทางออก พบว่าแม้ในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา การปลูกข้าวโพดในจังหวัดน่านจะมีปริมาณสูงขึ้นรวมถึงราคาผลผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น แต่ปัญหาความยากจนยังคงทวีความรุนแรงขึ้นไปด้วย โดยใน พ.ศ.2547 จังหวัดน่านมีคนจนเป็นลำดับที่ 39 ของประเทศ แต่ใน พ.ศ.2554 กลับพบว่าปัญหาความยากจนกลับเพิ่มขึ้นหลายเท่าตัว โดยจังหวัดน่านมีสัดส่วนคนจนสูงชันเป็นอันดับที่ 21 ของประเทศ

จากข้อมูลข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การปลูกพืชเศรษฐกิจ อย่างข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ อาจไม่ใช่ทางออกในการแก้ไขปัญหาความยากจน เพราะมีต้นทุนแพงมากกว่ากำไรที่ได้รับซึ่งส่งผลกระทบต่อหลายด้าน โดยเฉพาะด้านความมั่นคงทางอาหาร

นโยบายที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่จังหวัดน่าน มักเป็นนโยบายเกี่ยวกับแหล่งน้ำ เพื่อการเกษตรที่เน้นการบริหารน้ำในแต่ละช่วงฤดูให้กับเกษตรกร เช่น โครงการฝักอบรมเพื่อขยายผลองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นต้นแบบจัดการน้ำตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (ธนาคารน้ำใต้ดิน) จังหวัดน่าน ประจำปี พ.ศ.2561 (สำนักงานส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัดน่าน) ในส่วนของนโยบายที่ดิน การจัดสรรที่ดินและบริหารจัดการที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยเจ้าหน้าที่กรมที่ดินและป่าไม้ พยายามเข้ามาสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกฎระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับที่ดินพื้นที่ทับซ้อน ซึ่งมีการจัดสัมมนาพูดคุยระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและชาวบ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนหรือประเด็นที่สามารถหาทางออกร่วมกันได้ระหว่างสองฝ่าย สิ่งแรกที่ต้องทำความเข้าใจต่อเกษตรกร จังหวัดน่าน คือ นโยบายเรื่องที่ดิน ซึ่งจังหวัดน่านมีพื้นที่อุทยานแห่งชาติค่อนข้างมาก มักเกิดปัญหาเรื่องพื้นที่ทำกินทับซ้อนระหว่างอุทยานแห่งชาติกับชาวบ้านบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้ สำหรับเกษตรกรละแวกใกล้เคียงศูนย์การเรียนรู้ไร่ไร่ แถบอำเภอกู่เพียงและอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เขตป่าไม้ที่อยู่ในความดูแลของกรมป่าไม้และร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติหรือ สดทช. ภายใต้โครงการจัดที่ดินทำกินให้ชุมชนตามนโยบายรัฐบาล (คทช.) (ชก01, ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2563) การดำเนินงานของ คทช. มุ่งเน้นการจัดที่ดินทำกินให้กับชุมชนเป็นหลักในลักษณะแปลงรวม โดยมีให้กรรมสิทธิ์แต่อนุญาตให้เข้าทำประโยชน์ในที่ดินของรัฐเป็นกลุ่มหรือชุมชน ตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่ คทช. กำหนดในรูปแบบสหกรณ์หรือรูปแบบอื่นที่เหมาะสม โดยราษฎรแต่ละรายสามารถถือครองที่ดินได้ตามความเหมาะสม แต่ต้องไม่เกินรายละ 20 ไร่ (Office of the National Land Policy Board, 2014) อย่างไรก็ตาม จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ที่ดินทำกินของชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่มีโฉนดที่ดิน แต่สามารถครอบครองเพื่อทำการเกษตร โดยศูนย์การเรียนรู้ไร่ไร่ ได้จัดทำควอนตัมจีไอเอส (quantum GIS) คือโปรแกรมประยุกต์ด้านระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ที่มีการบันทึกข้อมูลประกอบเข้าไปในแผนที่ซึ่งใช้สำหรับแยกชั้นข้อมูล ที่ดินทำกินของชาวบ้าน ตำบลเมืองจัน อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน (ศก01, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2563) ดังนั้น จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ผลกระทบด้านนโยบายในช่วง พ.ศ.2557 เป็นต้นมาได้ส่งผลต่อเรื่องที่ดินทำกินของเกษตรกรค่อนข้างมาก รวมทั้งศูนย์การเรียนรู้ไร่ไร่

จังหวัดน่าน ได้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการสร้างความเข้าใจและใกล้ชิดระหว่างภาครัฐ เอกชน และประชาชน ทั้งนี้ เมื่อสำรวจข้อมูลจากพื้นที่กรณีศึกษา ตำบลเมืองจัง มีประชากรรวมทั้งสิ้นจำนวน 5,854 คน แยกเป็น ชาย 2,914 คน หญิง 2,940 คน มีจำนวนครัวเรือน ทั้งสิ้น 2,165 ครัวเรือน (Subdistrict Administration Organization Muangchang, 2021) โดยข้อมูลการเกษตรแสดงให้เห็นถึงการเพาะปลูก ดังตาราง 2

ตาราง 2 ข้อมูลการเกษตรตำบลเมืองจัง

รายการ	ครัวเรือน	พื้นที่ปลูก (ไร่)	พื้นที่เก็บเกี่ยว (ไร่)
ข้าวนาปี	472	1,677.30	1,676.80
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	665	12,490.18	12,481.07
มันสำปะหลัง	39	199.61	199.61
ปาล์มน้ำมัน	3	16	16
ยางพารา	262	2,673.41	1,791.10

ที่มา: Subdistrict Administration Organization Muangchang, 2021

จากตารางข้างต้น แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นอันดับหนึ่ง เป็นผลมาจากนโยบายและมาตรการส่งเสริมของภาครัฐ ทำให้เกิดการขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์จนไม่สามารถที่จะควบคุมได้ และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยปัญหาที่เกษตรกรในพื้นที่อำเภอกอเพียงพบคือ พื้นที่การเพาะปลูกมีอยู่อย่างจำกัด เกษตรกรไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง ส่งผลให้เกิดการบุกรุกป่าไม้ (Community Organizations Development Institute (CODI), 2014) ดังนั้น นโยบายภาคการเกษตรของภาครัฐทำให้เกษตรกรต้องหันกลับมาพิจารณากระบวนการทำเกษตรมากขึ้น และในอีกด้านหนึ่งการสร้างระบอบอาหารท้องถิ่น จึงเป็นทางเลือกหนึ่งของประชาชนและเป็นการนำไปสู่การมีระบอบอาหารทางเลือก

จากการลงพื้นที่ศูนย์การเรียนรู้ใจไร่ จังหวัดน่าน ผู้เขียนมีความเห็นว่า รัฐต้องเข้าไปอยู่ตั้งแต่ 3 กระบวนการแรกตั้งแต่ต้นทางการผลิต จนถึงปลายทาง กล่าวคือ 1) ต้นทาง ได้แก่ ปัจจัยการผลิต เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยา ลินเชื้อ 2) กลางทาง คือ

กระบวนการผลิต เครื่องมือ เทคโนโลยี ระบบพันธสัญญา และ 3) ปลายทางการผลิต ได้แก่ ตลาดผู้บริโภค และการแปรรูปเพิ่มมูลค่า เป็นต้น แนวทางนี้จะไม่เกิดการผูกขาดจากบริษัท ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่รัฐควรทำ แต่จากข้อมูลที่พบ เศรษฐกิจฐานราก กลับกลายเป็นภาคเอกชนที่เข้ามาเป็นตัวแสดงหลักตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ให้กับชุมชน ตัวอย่างเช่น ความร่วมมือระหว่างชาวบ้านและเครือข่ายเกษตรกรในพื้นที่ เป็นโครงการส่งเสริมการปลูกกาแฟให้กับเกษตรกรในพื้นที่ ปัจจุบันมีชาวบ้านเข้าร่วมแล้วจำนวน 101 ราย รวม 129 แปลง การสนับสนุนและส่งเสริมจากเครือข่ายที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านนำผลผลิตกาแฟมาจำหน่ายให้แก่นักท่องเที่ยว เพื่อเพิ่มรายได้ พร้อมทั้งมีการจัดสร้างโรงแปรรูปกาแฟ ซึ่งโครงการนี้เมื่อเกษตรกรในพื้นที่ตำบลเมืองจังเก็บเกี่ยวผลผลิตจะนำไปเข้าร่วมกับ “สับสนโมเดล” ที่บ้านสับสน ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน เพื่อจำหน่าย (ศก01, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2563) และอีกตัวอย่างที่เห็นได้ชัด ได้แก่ ความร่วมมือระหว่างชาวบ้านและมูลนิธิเอสซีจี (SCG) จัดทำโครงการชื่อว่า “ต้นกล้าชุมชน” ซึ่งเป็นการดำเนินโครงการระหว่างศูนย์การเรียนรู้ไร่ใจีกับมูลนิธิเอสซีจีโดยวางแผนที่จะสนับสนุนเยาวชนจากโครงการต้นกล้าชุมชนเป็นระยะเวลา 3 ปี ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าว สำหรับจังหวัดน่าน เกษตรกรรุ่นใหม่ที่ได้รับคัดเลือกเพื่อกลับมาทำงานที่บ้าน (กก05, ผู้ให้สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2563) การเก็บเมล็ดกาแฟเป็นการพัฒนาอาชีพชุมชน โครงการอาสาปศุสัตว์ (หมูหลุม) พัฒนาชุมชน ทั้งนี้ การประสานงานร่วมกันระหว่างศูนย์การเรียนรู้ไร่ใจีกับมูลนิธิเอสซีจี ส่งเสริมเกษตรกรและชาวบ้านใกล้เคียงในการเลี้ยงหมูหลุม โดยเสนอรูปแบบการเลี้ยงหมูหลุมแบบที่ทำคอกแบบไม่เทพื้นซีเมนต์ แต่ให้หมูอยู่ในคอกดินที่ผสมแกลบ ชี้เลื่อย ช้างข้าวโพด ซึ่งเป็นวิธีเลี้ยงที่ช่วยลดกลิ่นเหม็นและยังได้ปุ๋ยเพื่อขายหรือใส่บำรุงต้นไม้ในสวนของตนเอง ส่วนคอกของหมูแม่พันธุ์นั้น พื้นคอกครึ่งหนึ่งจะเทพื้นซีเมนต์ไว้เพื่อใช้สำหรับเวลาแม่หมูคลอดลูก (กก01, ผู้ให้สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2563) ดังนั้น จะเห็นได้ว่าภาคเอกชนเข้ามาสนับสนุนและให้ความร่วมมือในกระบวนการผลิต เครื่องมือ รวมถึงเทคโนโลยีต่าง ๆ ให้กับศูนย์การเรียนรู้ไร่ใจีจังหวัดน่าน เพื่อเป็นตัวกลางในการประสานและถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้เหล่านี้สู่ชาวบ้าน กล่าวได้อีกว่า การเปลี่ยนแปลงในจังหวัดน่านเหล่านี้เกิดขึ้นภายใต้การเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการเมืองและการเกษตรที่รัฐไทยได้ดำเนินการมานานหลายทศวรรษแล้ว การทำความเข้าใจการผุดขึ้นของระบบอาหารทางเลือก จึงจำเป็นต้องพิจารณากรอบนโยบายของรัฐไทยที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดแบบเสรีนิยมใหม่ด้วยเช่นกัน

การสร้างระบบอาหารในกรอบของรัฐเสรีนิยมใหม่

ในหัวข้อนี้และหัวข้อถัดไป ผู้เขียนมีเป้าหมายหลักเพื่อวิเคราะห์กระบวนการต่อผู้ต่อรองทางอำนาจของศูนย์การเรียนรู้ใจไก่ จังหวัดน่าน ที่มีต่อภาครัฐและภาคเอกชนด้วยรูปแบบความสัมพันธ์ที่หลากหลาย โดยใช้แนวคิดรัฐแบบองค์รวมของอันโตนิโอ กรัมชี่ ในการอธิบายและสร้างความเข้าใจต่อยุทธวิธีและการปรับตัวในการสร้างระบบอาหาร โดยมีสิ่งที่เรียกว่า ระบบอาหาร (food regime) ในที่นี้คือกรอบการศึกษาโครงสร้างทางการผลิตและการบริโภคอาหารของโลกซึ่งถูกกำกับด้วยกรอบแบบทุนนิยมเสรีและโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ โดยปัจจุบันนี้ ระบบอาหารอยู่ในยุคของระบบบริษัท (corporate food regime) ภายใต้แนวคิดเสรีนิยมใหม่^๑ (McMichael, 2009) อาหารถือว่ามี “การเมือง” ในตัวของมันเองที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ แนวทางนี้สามารถนำมาสู่การวิพากษ์ภายใต้การเมืองเรื่องอาหารที่มีการจัดการโดยภาครัฐและเอกชน รวมถึงตัวแสดงทางสังคมต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าการทำงานของภาครัฐนั้นไม่เกี่ยวข้องกับบริษัทและในทางกลับกันรัฐยังได้วางกติกาเชิงสถาบันเพื่อเอื้อต่อการดำเนินกิจการแสวงหากำไรของบริษัทข้ามชาติในประเด็นเกี่ยวกับสินค้าเกษตรและอาหาร ผ่านข้ออ้างในเรื่องของ “ความมั่นคงทางอาหาร” เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า บริษัทห้างร้านขนาดใหญ่หรือกลุ่มธุรกิจผูกขาดสินค้าเกษตรและอาหารและกลุ่มนักวิทยาศาสตร์ที่ทดลองเกี่ยวกับการตัดต่อพันธุพืช เพื่อการค้า รวมไปถึงความร่วมมือระหว่างรัฐ กลุ่มธุรกิจ และองค์การระหว่างประเทศ จะใช้ประเด็นทางการเกษตรในการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มตน

อย่างไรก็ตาม การต่อผู้ต่อรองกับอำนาจไม่ได้มีเพียงตัวแสดงใดตัวแสดงหนึ่งแต่ยังมีตัวแสดงทางสังคมอื่น ๆ ที่เข้ามามีบทบาทต่อภาคการเกษตรและอาหารด้วย กล่าวคือ ภาครัฐที่ใช้กลไกรัฐที่มีความชอบธรรมเชิงสถาบันในการกำหนดกฎระเบียบและนโยบายต่าง ๆ ภาคเอกชนมุ่งแสวงหากำไร โดยมองในระดับมหภาคทางเศรษฐกิจทั้งในและระหว่างประเทศ ในขณะที่ศูนย์การเรียนรู้ใจไก่ จังหวัดน่าน มองการสร้างระบบอาหารและทางเลือกใหม่ที่เกิดจากชุมชน ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า ภาครัฐมีหน่วยความสนใจอยู่ที่เศรษฐกิจการเมืองและบทบาทของรัฐกำหนดจากบนมาล่าง

^๑ เสรีนิยมใหม่ (neo-liberal) ทางเศรษฐกิจคือ การให้ความสำคัญกับบทบาทของตลาดเสรีและการจำกัดบทบาทของรัฐให้น้อยลง โดยนักคิดในสำนักเสรีนิยมใหม่อย่าง Martin Wolf เชื่อว่า “ตลาดเสรีต้องการรัฐที่เข้มแข็งและรัฐที่คอยอำนวยความสะดวกให้ตลาด และที่สำคัญต้องพึ่งพารัฐในแบบที่ใช้กำลังบังคับเพื่อกุศลเสรีภาพเหล่านั้น”

(top-down) ภาคเอกชนมองระบบเศรษฐกิจการเกษตรและอาหารในภาพกว้าง ทั้งด้านอุปสงค์และอุปทานและศูนย์การเรียนรู้ไร่ไก่อังหวัดน่าน สนใจที่รากฐานชุมชน และเศรษฐกิจการเมืองจากล่างสู่บน (bottom-up)

ทั้งนี้ หากวิเคราะห์จากกรณีศึกษา พบว่า นโยบายภาคการเกษตรและอาหาร ของรัฐไทยเป็นโครงสร้างส่วนบน⁹ ที่รัฐต้องการช่วงชิงการนำ (leadership) และ ความเห็นพ้อง (consent) หรือการครองอำนาจนำ (hegemony)¹⁰ เหนือกลุ่มคน ในชนชั้นอื่น ๆ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นไปในลักษณะของสังคมนิยม รัฐใช้อำนาจผ่านกลไกแห่งอำนาจในรูปแบบต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น ร่าง พ.ร.บ.ข้าว ซึ่งมีสาระสำคัญคือกำหนดให้มีการควบคุมคุณภาพเมล็ดข้าว และห้ามขายเมล็ดข้าวที่ไม่มีคุณภาพและปลอมปน โดยมีสถานะบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) ริเริ่มผลักดัน ร่าง พ.ร.บ.ดังกล่าวเข้าสู่กระบวนการรับหลักการตั้งแต่วันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ.2561 จนกระทั่งวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2562 สนช. จึงนัดพิจารณา ร่าง พ.ร.บ.ข้าว อีกครั้ง หลังคณะกรรมการวิสามัญพิจารณา ร่าง พ.ร.บ.ข้าว ทั้งนี้ ในร่าง พ.ร.บ.ข้าว มีการกำหนดเรื่องการควบคุมและกำกับพันธุ์ข้าวในมาตรา 27/1 โดยให้กรมการข้าว มีหน้าที่ตรวจสอบและรับรองพันธุ์ข้าว ในมาตรา 27/1 วรรค 2 พันธุ์ข้าวที่กรมการข้าว เห็นว่าเหมาะสมแก่การผลิตเพื่อจำหน่าย ให้กรมการข้าวรับรองและประกาศในราชกิจจานุเบกษาและให้เผยแพร่พันธุ์ข้าวดังกล่าวต่อประชาชน จากมาตรการดังกล่าวส่งผลกระทบต่อชาวนาที่จะปลูกข้าวและขายเมล็ดพันธุ์ข้าวที่กรมการข้าว รับรองและประกาศเท่านั้น อีกทั้งในมาตรา 27/1 วรรค 3 กำหนดให้การแพร่กระจายของพันธุ์ข้าวที่ไม่ได้คุณภาพให้อธิบดีกรมการข้าวประกาศและสั่งระงับการจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ข้าวดังกล่าวได้และมีการกำหนดโทษในฐานความผิดไม่ปฏิบัติตามพนักงานเจ้าหน้าที่ ซึ่งใน พ.ร.บ.ข้าว กำหนดโทษไว้คือ จำคุกไม่เกินหนึ่งปี ปรับไม่เกินสองหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ (“Draft rice act,” 2019) ทั้งนี้ จึงกล่าวได้ว่า จากร่าง พ.ร.บ.ข้าว ดังกล่าว รัฐพยายามออกกฎหมายและนโยบายมาใช้และเอื้อต่อการทำงานของ

⁹ โครงสร้างส่วนบน (superstructure) ประกอบไปด้วย ระบบความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ และวัฒนธรรม (ที่ไม่เกี่ยวข้องกันกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ) แต่ส่งผลต่อสถาบัน การศึกษา ศาสนา สหภาพแรงงานและสถาบันครอบครัว

¹⁰ การครองอำนาจนำ (hegemony) คือ การใช้อำนาจของกลุ่มหรือชนชั้นใดใด เพื่อสร้าง ภาพการณ์ครอบครองความคิดและมีอำนาจนำเหนือกลุ่ม/ชนชั้นอื่น ๆ ในสังคม โดยการใช้ อำนาจดังกล่าวปราศจากความรุนแรงหรือการบังคับในเชิงกายภาพ แต่เป็นการใช้อำนาจ ผ่านกลไกชนิดต่าง ๆ เพื่อครอบครองความคิด

ภาคเอกชนหรือกลุ่มทุน และมีประเด็นสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นเสรีนิยมใหม่ (neo-liberal) ของรัฐไทยที่พยายามจะโอนความเป็นเจ้าของและการควบคุมปัจจัยทางเศรษฐกิจจากรัฐบาลไปยังภาคเอกชน หมายความว่า รัฐเสรีนิยมใหม่ทำหน้าที่รองรับเป้าประสงค์ของทุนที่เกิดจากตลาดเสรีในการสะสมมูลค่าส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากแรงงาน (เกษตรกร) (Bonefeld, 2010, pp. 21–22) ในขณะที่แสดงตัวผ่านพื้นที่สาธารณะ เช่น กฎระเบียบ นโยบาย ให้เป็นกลางทั้งจากฝ่ายแรงงานและกลุ่มทุน เพื่อหลีกเลี่ยงการเกิดความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น (Bonefeld, 2016, p. 11) ด้วยเหตุนี้การกระทำของรัฐจึงกลายเป็นผลลัพธ์ที่ได้ส่วนหนึ่งคือ การผุดขึ้นของระบอบอาหารทางเลือกในฐานะที่เป็นการตอบโต้กับพลังของตลาดและรัฐเสรีนิยมใหม่ โดยมีศูนย์การเรียนรู้ไร่ไก่ จังหวัดน่าน เป็นภาพจิกซอร์ส่วนหนึ่งของการสร้างระบอบอาหารดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม การเป็นตัวแสดงหลักของศูนย์การเรียนรู้ไร่ไก่ จังหวัดน่าน ในการประสานงานระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ยังทำให้เกิดความเป็นไปได้ในการจัดทำกิจกรรมที่ศูนย์การเรียนรู้ไร่ไก่อาร่วมกับองค์กรภาครัฐและภาคเอกชน เพื่อสร้างอำนาจการต่อรองให้กับเกษตรกรด้วย ตัวอย่างเช่น ด้านเมล็ดพันธุ์ ได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายวิสาหกิจ (เมล็ดพันธุ์พืช เครื่องมืออุปกรณ์การสาธิต รวมถึงการส่งผู้เชี่ยวชาญด้านการคัดแยกเมล็ดพันธุ์มาเป็นวิทยากรควบคู่กับปราชญ์ชาวบ้าน) โดยศูนย์การเรียนรู้ไร่ไก่ จังหวัดน่าน มีบทบาทสำคัญในการให้ความรู้ด้านการเก็บรักษาและคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ เป็นการหนุนเสริมองค์ความรู้และพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรทั้งรายเดี่ยว และรายกลุ่ม รวมทั้งการเชื่อมต่อกับภาควิชาการ ให้เข้ามาหนุนเสริมการเรียนรู้ของชาวนา ปัจจุบันศูนย์การเรียนรู้ไร่ไก่ได้พัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้ออกเป็น 4 ส่วน (ศก02, ผู้ให้สัมภาษณ์, 4 ธันวาคม 2563) ได้แก่ 1) จุลินทรีย์ท้องถิ่น 2) การเลี้ยงหมูหลุม 3) การคัดพันธุ์ข้าวจากข้าวกล้อง 4) การคัดเลือกจัดเก็บเมล็ดพันธุ์ผักพื้นบ้าน ซึ่งศูนย์การเรียนรู้ไร่ไก่ จังหวัดน่าน เป็นสถานที่เรียนรู้ทดลอง ฝึกปฏิบัติ และแลกเปลี่ยนของเกษตรกร ผู้สนใจ นักวิชาการ ในการจัดการเกษตรแบบธรรมชาติ และในปัจจุบันศูนย์การเรียนรู้ไร่ไก่ เป็นพื้นที่ในการทดลองปฏิบัติด้านการเกษตร และเป็นแหล่งเพาะเมล็ดพันธุ์ แหล่งเรียนรู้เมล็ดพันธุ์พื้นบ้าน โดยเฉพาะ “ข้าว” โดยได้ร่วมกับเกษตรกรในการอนุรักษ์ คัดเลือก พัฒนาและปรับปรุงสายพันธุ์ เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งได้มีพันธุ์กรรมหลายสายพันธุ์ที่ออกมา เช่น ข้าวเหนียวหวัน และข้าวเหนียวน่าน 59 เป็นต้น

ดังนั้น จากที่กล่าวไปข้างต้น กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ จังหวัดน่าน ได้แสดงให้เห็นถึงเป้าหมายในการขับเคลื่อนภาคการเกษตรและอาหาร เพื่อเป็นทางเลือกในระบบการผลิตและการตลาด รวมทั้งการที่ประชาชนจะสามารถมีระบบอาหารทางเลือกเพิ่มมากขึ้นภายใต้บริบทการดำเนินนโยบายการเกษตรของรัฐเสรีนิยมใหม่ ดังจะเห็นได้ชัดเจนมากขึ้นผ่านยุทธวิธีต่าง ๆ ที่ผุดขึ้นในปฏิสัมพันธ์ที่ศูนย์การเรียนรู้ใจโก้และเกษตรกรในพื้นที่มีต่อหลายตัวแสดงทางสังคมในหัวข้อถัดไป

ศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ ยุทธวิธี และการปรับตัวต่อระบบอาหารทางเลือก

การสร้างระบบอาหารในเชิงเศรษฐกิจการเมืองเมื่อเชื่อมโยงโครงสร้างการทำงานระดับสากลและระดับท้องถิ่นเข้าหากัน สะท้อนให้เห็นว่าระบบภาคการเกษตรและอาหารของไทยถูกรอบงำด้วยอำนาจทางการเมืองที่ร่วมมือกับเอกชนในเรื่องของการผลิตเพื่อสะสมทุน ดังตัวอย่างที่กล่าวไปข้างต้นเกี่ยวกับประเด็นร่าง พ.ร.บ.ข้าว “เมล็ดพันธุ์” ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่สุดต่อเกษตรกร เนื่องจากเมล็ดพันธุ์ที่ซื้อมาจากกลายเป็นสิ่งที่มีกรรมสิทธิ์ โดยที่ผู้ครอบครองคือกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่เพียงไม่กี่กลุ่มเท่านั้น ในทางกลับกัน นวัตกรรมที่ได้เพิ่มพูนอำนาจให้แก่รัฐมหาอำนาจกลับกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ลิตรอน “ความมั่นคงของมนุษย์” ในด้านต่าง ๆ ซึ่งอาจรวมถึงประเด็นสุขภาพที่เสื่อมโทรมลงจากการใช้สารเคมีในไร่นาด้วย ดังที่ข้อมูลจากการสำรวจขององค์การบริหารส่วนตำบลเมืองจาง อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน พบว่าอัตราการใช้สารเคมีในการเกษตรมีจำนวน 839 คน คิดเป็นร้อยละ 60.23 (Subdistrict Administration Organization Muangchang, 2021) ดังนั้น ความมั่นคงของอาชีพเกษตรกรผู้ในยุคที่ต้องพึ่งพาบรรษัทย้อมส่งผลต่อคุณภาพสินค้าและการสร้างข้อจำกัดของทางเลือกตั้งแต่กระบวนการผลิตและราคาสินค้าที่ผู้บริโภคต้องจ่ายไปพร้อมกันด้วย ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า การศึกษาศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ในความพยายามเพิ่มยุทธวิธีและหาแนวทางการปรับตัวสำหรับเกษตรกรจึงมีความสำคัญต่อประเด็นการสร้างระบบอาหารทางเลือก

โดยในการสร้างระบบอาหารทางเลือก ศูนย์การเรียนรู้ใจโก้ได้ทำงานเกี่ยวพันเกษตรกรเป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นว่ามีความถี่หรือรอบการเกษตรและพื้นที่การทำเกษตรในตำบลเมืองจาง ทั้งหมด 1,335 ครัวเรือน พื้นที่เพาะปลูก 21,510.56 ไร่ (Subdistrict Administration Organization Muangchang, 2021) โดยเฉพาะเกษตรกรระดับรากหญ้าและผู้ผลิตรายย่อย ข้อมูลจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบประเด็นที่ศูนย์การเรียนรู้ใจโก้เลือกใช้ยุทธวิธีสำคัญในการปรับตัวของชาวบ้านหลายประเด็น

ผู้เขียนได้พบยุทธวิธีสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างระบบอาหารทางเลือกที่เกิดขึ้นในปฏิสัมพันธ์ที่ศูนย์การเรียนรู้ใจไ้กับตัวแสดงต่าง ๆ ดังนี้

1. การสร้างความรู้ใหม่และนิยามตำแหน่งแห่งที่ของเกษตรกรในฐานะผู้จัดการทรัพยากรเกษตร

การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างศูนย์การเรียนรู้ใจไ้กับตัวแสดงต่าง ๆ ที่ต้องการเข้ามาดำเนินโครงการพัฒนาพื้นที่ทำให้เกิดการหมุนเวียนของผู้คน ข้อมูล ความรู้ เทคโนโลยีและทรัพยากรจำนวนมากในพื้นที่ตำบลเมืองจัง ผลลัพธ์ที่ได้คือ เกิดการผสมผสานความรู้ที่เกษตรกรมีเข้ากับข้อมูลและความรู้ที่ตัวแสดงต่าง ๆ พยายามนำเสนอเพื่อนำไปสู่แนวทางการจัดการทรัพยากรใหม่ของเกษตรกรหลายรายในพื้นที่ ตัวอย่างหนึ่งคือ การเกิดเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าอินทรีย์ส่งเลมอนฟาร์ม โดยในช่วง พ.ศ.2559 เมื่อสำนักวิชาทรัพยากรการเกษตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร่วมกับเลมอนฟาร์ม (Lemon Farm, 2020)¹¹ ได้ลงนามข้อตกลงการพัฒนาพื้นที่อินทรีย์ในจังหวัดน่าน โดยใช้กระบวนการเกษตรอินทรีย์และการตลาดที่เป็นธรรม หลังจากนั้น ใน พ.ศ.2561 จึงได้เกิดความร่วมมือกับศูนย์การเรียนรู้ใจไ้ในการจัดทำพื้นที่ต้นแบบเรียนรู้เกษตรอินทรีย์ เพื่อนำไปขยายผลแก้ไขปัญหาคาการปลูกพืชเชิงเดี่ยวบนที่สูง ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร (กท02, ผู้ให้สัมภาษณ์, 4 ธันวาคม 2563) ผู้ซึ่งเคยทำไร่ข้าวโพด ขาดทุนจนกลายเป็นเพิ่มภาระหนี้สินและต้องขยายพื้นที่ถางป่าทุกปี เกษตรกรรายนี้จึงตัดสินใจเลิกทำไร่ข้าวโพด เลิกใช้สารเคมีเพื่อรักษาสุขภาพร่างกายที่เสื่อมโทรม หันมาปลูกผักทองเพื่อส่งขายให้กับเลมอนฟาร์ม นอกจากนั้นยังได้สัมภาษณ์เกษตรกรอีกรายหนึ่งที่เลิกปลูกพืชเชิงเดี่ยว พบว่า เกษตรกรรายนี้หันมาทำสวนเกษตรอินทรีย์ ปลูกผัก เลี้ยงไก่ไข่ เพื่อสร้างอาชีพ โดยหันหลังให้การปลูกข้าวโพดและสารเคมีเช่นเดียวกัน (กท05, ผู้ให้สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2563)

อย่างไรก็ตามจากกลยุทธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการร่วมมือกันระหว่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร้านเลมอนฟาร์ม และศูนย์การเรียนรู้ใจไ้ก็ยังคงมีจุดอ่อนที่ไม่อาจบรรลุถึงการต่อสู้เรื่องสิทธิชาวนา และการเมืองในระบบ การต่อสู้ดังกล่าวเป็นการต่อรองในระดับชีวิตประจำวันและมุ่งเน้นระดับการเปลี่ยนแปลงในทางพื้นที่ การผลิตเชิงกายภาพ ดังจะพบแง่มุมวิพากษ์นี้ได้จากข้อเสนอให้ยกระดับการต่อรองไปสู่ประเด็นเรื่องอธิปไตยทางอาหาร (Food Sovereignty) แนวคิดอธิปไตยทางอาหาร

¹¹ ร้านเลมอนฟาร์ม (Lemon Farm) คือ องค์กรของสมาชิกและผู้บริโภคที่ร่วมกันสร้างขึ้นมา ให้เป็นกลไกเชื่อมโยงผู้บริโภค และเกษตรกรผู้ผลิตในชนบทถึงกัน และช่วยเหลือกันในด้าน การสร้างสุขภาพเสริมชุมชน

เติบโตและขับเคลื่อนมาพร้อมกับเครือข่าย การเคลื่อนไหวของชาวนาสากลในชื่อกลุ่ม La Vía Campesina ที่มีเครือข่ายอยู่ทั่วโลกและมีสมาชิกชาวนามากกว่าล้านคน (Wongsatjachock, 2022, p. 23) โดยมีเป้าหมายในการเคลื่อนไหวอยู่ที่การสร้างความยุติธรรมในสังคม (social justice) ให้กับชาวนาเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก แรงงานในภาคการเกษตร ชาวนาไร้ที่ดิน ชาวนาที่เป็นคนเมือง ชาวนาเพศหญิง และคนอพยพที่มีการเคลื่อนไหวจากปัญหาความอดอยากหิวโหยและปัญหาเรื่องระบบอาหาร ซึ่งกลุ่ม La Vía Campesina ก่อตัวใน พ.ศ.2536 พยายามที่จะสร้างประชาธิปไตยในระบบอาหารและแนวคิดอธิปไตยทางอาหารเข้าไปในระบบการผลิตและการบริโภค อย่างไรก็ตาม อาหารไม่ใช่ประเด็นเดียวที่ La Vía Campesina ให้ความสนใจ แต่ยังรวมถึงการจัดการที่ดิน น้ำ เมล็ดพันธุ์ เศรษฐกิจชุมชน และความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นย้ำว่า เป้าหมายของการผลิตอาหารคือ การบริโภคของประชาชน

ดังที่ได้แสดงให้เห็นยุทธวิธีข้างต้น จะเห็นแล้วว่า ศูนย์การเรียนรู้ไร่ไถ่ ต้องการนำชุมชนไปสู่เป้าหมายการมีความมั่นคงทางอาหาร แต่การเพิ่มระบบอาหารทางเลือกในชุมชนนั้น ยังสามารถอาศัยกรอบแนวคิดอธิปไตยทางอาหารที่มีเป้าหมายสูงสุดของการสร้างระบบอาหารที่เป็นธรรมซึ่งเป็นประเด็นเรียกร้องเชิงอำนาจ ดังที่กรอบแนวทางของอธิปไตยทางอาหาร ได้อธิบายถึง ชุดความคิดเกี่ยวกับการจัดการอาหาร ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมในชุมชนผ่านการจัดสรรอำนาจใหม่ (redistribution) และในฐานะที่เป็นแนวคิดในการต่อต้านเสรีนิยมใหม่ ดังนั้น แนวคิดอธิปไตยทางอาหารจึงตั้งคำถามต่อกระบวนการจัดสรรทรัพยากรทางด้านเกษตรและอาหาร สิทธิประชาชนในการควบคุมอาหาร สิทธิชาวนาและการสร้างประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในกระบวนการอาหาร เพื่อให้อำนาจมาอยู่ในมือของ “คนข้างล่าง” ไม่ใช่บรรษัทข้ามชาติหรือรัฐ ดังนั้น สิ่งเหล่านี้จะเป็นตัวช่วยให้เกษตรกรในตำบลเมืองจาง อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน สามารถป้องกันการผูกขาดและการหาผลประโยชน์จากอาหารผ่านการผลิตจำนวนมาก แนวคิดเรื่องอธิปไตยทางอาหารจึงพยายามทำให้ระบบอาหารและเกษตรกรรวมกลับมาเป็นประเด็นทางอาหารและอยู่ภายใต้การจัดการของ “ชุมชนท้องถิ่น” มากกว่าที่จะปล่อยให้กลายเป็นกลไกของ “ตลาด”

จากการระดมความคิดจากเวทีชุมชนร่วมกันในระดับพื้นที่ พบประเด็นสำคัญสำหรับบริบทศูนย์การเรียนรู้ไร่ไถ่ จังหวัดน่าน ในการสร้างระบบอาหารทางเลือก มีตัวแปรพื้นฐานที่สำคัญ 5 ข้อ คือ 1) นโยบาย เป็นตัวกำหนดทิศทางของการสร้างระบบอาหาร เช่น นโยบายที่เกี่ยวข้องกับภาคการเกษตรและอาหาร 2) วัฒนธรรม

อาหาร เช่น วัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น และวัฒนธรรมอาหารสมัยใหม่ 3) สุสานทรัพย์สินการ หมายถึง ปริมาณและความหลากหลายของทรัพย์สินการในแต่ละพื้นที่ 4) ระบบการผลิต การแปรรูป 5) ระบบการกระจายสินค้า การขนส่ง และการจัดจำหน่ายสินค้า ทั้งนี้ กล่าวได้ว่า ตัวแปรข้างต้น ควรเป็นประเด็นที่ชุมชนท้องถิ่นหารือร่วมกันกับหน่วยงาน ต่าง ๆ เพื่อหาแนวทางและวิธีใหม่ ๆ เพื่อความอยู่รอดของกลไกการตลาดในปัจจุบัน ดังนั้น การพัฒนาเครื่องมือในการบริหารจัดการความเสี่ยงและพยายามจูงใจให้ คนรุ่นใหม่หันมาทำเกษตรมากขึ้น และกล่าวได้ว่า การพัฒนาระบบอาหารทางเลือก มีรากฐานมาจากภูมิปัญญาของเกษตรกร โดยมีกลุ่มทุนหรือองค์กรเอกชนให้การ สนับสนุน บทบาทที่ชัดเจนของเกษตรกรคือการพัฒนาความรู้แบบภูมิปัญญาไทยของ ท้องถิ่นที่มีและผสมผสานกับเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นองค์ความรู้สำคัญ ของระบบอาหารทางเลือก

อีกตัวอย่างหนึ่งของยุทธวิธีในการต่อสู้ต่อรองทางอำนาจที่ศูนย์การเรียนรู้ ใจ้ไก่ จังหวัดน่าน เลือกใช้และแสดงให้เห็นถึงการสร้างความรู้ใหม่เชื่อมโยงไปสู่ การปรับตำแหน่งแห่งที่ของเกษตรกรให้กลายเป็นผู้มีความสามารถในการจัดการ ทรัพย์สินการ คือ การเปิดโครงการเพิ่มศักยภาพเกษตรกร เพื่อวางรากฐานด้านทักษะ อาชีพในชุมชนเมืองจ้งให้ครบวงจร เป็นโครงการที่ร่วมมือกันระหว่างศูนย์การเรียนรู้ ใจ้ไก่และเครือข่ายเจริญโภคภัณฑ์ จากการสัมภาษณ์เกษตรกรในพื้นที่ (กท03, ผู้ให้ สัมภาษณ์, 5 ธันวาคม 2563) พบว่า การทำเกษตรกรรมมีเป้าหมายเชิงธุรกิจ เป็นหลัก ทำให้ประชาชนในพื้นที่มีหนี้สินเพิ่มขึ้น เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่บนที่สูง จึงขาดระบบจัดการน้ำที่ดีและขาดปัจจัยการผลิตหลายอย่าง เช่น เมล็ดพันธุ์และปุ๋ย อีกทั้งยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินของตนเอง ศูนย์การเรียนรู้ใจ้ไก่จังหวัดน่าน จึงผลักดันให้เกษตรกรมีหนทางครอบครองเมล็ดพันธุ์ เพื่อสร้างระบบอาหารและ ความมั่นคงทางอาหารให้ชุมชน จนเกิดเป็นโครงการเพิ่มศักยภาพทักษะความรู้ผู้ มีรายได้น้อย ตำบลเมืองจ้ง อำเภอกองเพียง จังหวัดน่าน

เจ้าหน้าที่ศูนย์การเรียนรู้ใจ้ไก่ จังหวัดน่าน (ศท02, ผู้ให้สัมภาษณ์, 4 ธันวาคม 2563) ผู้รับผิดชอบโครงการกล่าวว่า โครงการนี้มีเป้าหมายเพื่อสร้างอาชีพให้ผู้มีรายได้น้อย และต้องการปรับวิถีการเกษตรแบบใช้สารเคมีและเกษตรเชิงเดี่ยว ให้เป็นวิถีเกษตร ทางเลือก ซึ่งให้ความสำคัญกับการที่คนในชุมชนเข้าถึงทรัพย์สินการในพื้นที่ “ถ้าเขา เข้าใจเรื่องอำนาจและการควบคุม ตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยากำจัดศัตรูพืช เครื่องจักร หรือแม้กระทั่งน้ำ ก็จะทำให้เขามีทางเลือกมากขึ้น ไม่ต้องกู้เงินจำนวนมากเพื่อซื้อ

ปัจจัยการผลิตเหล่านี้อีกต่อไป” (ศก02, ผู้ให้สัมภาษณ์, 4 ธันวาคม 2563) เกษตรกร ผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวเพิ่มเติมว่า กระบวนการอบรมจะเน้นที่ความสนใจของกลุ่ม เป้าหมายเป็นหลัก ซึ่งมีจำนวน 60 คน และเพิ่มขึ้นอีก 15 คน ระหว่างที่ดำเนินการ โดยมีทั้งผู้สูงอายุและเยาวชนผสมกัน ทั้งนี้ การอบรมจะแบ่งเป็น 3 หลักสูตร ดังนี้ (1) หลักสูตรเพาะกล้า (2) หลักสูตรทำปุ๋ยหมัก และ (3) หลักสูตรช่างชุมชน

ดังนั้น ผู้เขียนพบว่าจากความตั้งใจเริ่มแรกที่ต้องการแก้ปัญหาความ เสื่อมโทรมและความเสื่อมล้ำจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว ผลลัพธ์ของโครงการ ได้กลายเป็นหลักสูตรที่เชื่อมโยงกันอย่างรอบด้าน ด้วยการสนับสนุนให้กลุ่มเป้าหมาย เข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพนั่นคือ เมล็ดพันธุ์และน้ำ พร้อมเสนอ วิธีการทำเกษตรอินทรีย์และระบบอาหารทางเลือก ซึ่งส่งผลดีทั้งทางตรงและ ทางอ้อม ทางตรงก็คือช่วยลดปัญหาเรื่องเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ส่วนทางอ้อม ก็คือการได้พื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเรียกได้ว่าโครงการเพิ่มศักยภาพทักษะความรู้ผู้ที่มีรายได้น้อย ตำบลเมืองจั่ง อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน ไม่ใช่เพียงการอบรม เพื่อเปลี่ยนรูปแบบ การเกษตรให้กลุ่มเป้าหมายเท่านั้น แต่ยังเป็น การเสริมสร้างความร่วมมือระหว่าง คนในชุมชนกับเครือข่าย เพื่อให้องค์ความรู้อยู่กับคนในชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่การสร้าง ระบบอาหารและระบบอาหารทางเลือก รวมไปถึงการมีอธิปไตยทางอาหาร

การจัดงานวันเกษตรกรระดับเครือข่าย ยังเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึง การปรับนิยามเกษตรกรในพื้นที่ไปสู่ผู้รู้ในจัดการทรัพยากรการผลิต โดยศูนย์ การเรียนรู้ใจไว้ จังหวัดน่าน เป็นตัวแสดงหลักในการประสานงานร่วมมือกับภาค เอกชน ได้แก่ คุณบัณฑิต ล่ำซำ เป็นประธานกรรมการภาคเอกชน มูลนิธิเอสซีจี และร่วมมือกับภาครัฐ องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน สำนักงานการปฏิรูปที่ดิน จังหวัดน่าน องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองจั่ง องค์การบริหารส่วนตำบลผายแก้ว และมูลนิธิฮักเมืองน่าน

ดังข้อมูล จากการสัมภาษณ์ (ศก01, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2563) พบว่าการร่วมมือกันดังกล่าวเป็นการมุ่งหวังส่งเสริมให้กลุ่มเกษตรกรมีองค์ความรู้ ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ที่ดีมีคุณภาพ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง และมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ภายใต้งานยังมีการพูดคุยเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เรื่อง “ข้าว...ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน” ซึ่งมีการเชิญนักวิชาการ ตัวแทน ภาครัฐ ภาคเอกชนและเกษตรกร มาร่วมพูดคุยถึงแนวทางในการผลิตข้าวสำหรับ เมืองน่าน ในการอนุรักษ์สายพันธุ์ข้าวและเมล็ดพันธุ์พืชพื้นเมือง การพัฒนา

และปรับปรุงพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชโดยเกษตรกร ทั้งนี้ การเสวนาดังกล่าวเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ เพื่อยกระดับการผลิตข้าวและพืชผัก ผลไม้ ของเกษตรกร โดยการผสมผสานองค์ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และข้อมูลทางวิชาการ ร่วมกับชุดประสบการณ์จริงของชาวนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น พร้อมทั้งเป็นการสร้างพื้นที่เรียนรู้ของเกษตรกร ตั้งแต่กระบวนการคิดวางแผน การผลิต จนถึงการออกแบบผลิตภัณฑ์และกลไกทางการตลาดให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น

2. การทำแผนที่การใช้ที่ดินผ่านคณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติ (คทช.) เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงที่ดินรูปแบบต่าง ๆ (ที่ดินปัจเจกและป่าชุมชน) ยุทธวิธีนี้มีจุดขึ้นในปฏิสัมพันธ์ระหว่างหลายตัวแสดงทางสังคมที่มีส่วนในการกำกับการเข้าถึงที่ดินซึ่งมีความสำคัญต่อเกษตรกร โดยคณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติได้ร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมที่ดิน กรมป่าไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช รวมถึงศูนย์การเรียนรู้ไร่ไก่ จังหวัดน่าน ในการร่วมกันหาทางออกให้กับประชาชน การประชุมร่วมกันสำหรับแนวทางการแก้ไขปัญหาพื้นที่ทับซ้อนในจังหวัดน่านและพื้นที่ตำบลเมืองจาง ซึ่งได้มีการจำแนกกลุ่มผู้ทำการเกษตรออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่หนึ่ง พื้นที่ลุ่มน้ำ 1, 2 เป็นพื้นที่ปลูกไม้ขนาดใหญ่ ปลูกแล้วไม่สามารถตัดได้ ไม้ผล ไม้กาแพ ยางนา และกลุ่มที่สอง พื้นที่ลุ่มน้ำ 3, 4, 5 สามารถปลูกพืชเศรษฐกิจ ปลูกข้าวโพดได้ ซึ่งเป็นการแบ่งโซนที่ชัดเจนต่อการทำแปลงเกษตรให้ชาวบ้าน เพื่อไม่ให้เกิดการรุกป่าพื้นที่ป่าไม้ (ขจ01, ผู้ให้สัมภาษณ์, 8 ธันวาคม 2563)

ดังนั้น การสร้างระบอบอาหารทางเลือกประเด็น “ที่ดิน” เป็นปัจจัยสำคัญซึ่งความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินส่งผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพลดลง พื้นที่การผลิตอาหารมีจำกัด ส่งผลให้เกิดความไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชน เนื่องจากการทำการเกษตรแบบใช้สารเคมีและพืชเชิงเดี่ยว ทั้งนี้ จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้หลายชุมชนได้มีการพูดคุยเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า โดยชุมชนมีการจัดการตนเองมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการจัดทำธรรมนูญชุมชน โฉนดชุมชน โดยกรมที่ดิน ได้จัดโครงการ “บอกดิน” เพื่อให้ประชาชนผู้มีที่ดินว่างเปล่า (ไม่มีใบ) หรือ ส.ค.1 ใบจอง น.ส.3 ที่ยังไม่ได้ออกโฉนดและต้องการให้ภาครัฐเข้าไปบริหารจัดการที่ดินให้ถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งถือเป็นอีกทางออกหนึ่งในการรักษาฐานทรัพยากรทั้งด้านอาหาร รายได้ สิ่งแวดล้อมและสุขภาพของคนในชุมชน (ศก02, ผู้ให้สัมภาษณ์, 4 ธันวาคม 2563)

3. การดึงทุนเอกชนหลายองค์กรเข้าพื้นที่ทำให้เกิดสนามของการต่อรองในระดับพื้นที่ซึ่งเกษตรกรสามารถเผชิญกับอำนาจรัฐได้ในระดับหนึ่ง

ยุทธวิธีนี้เกิดขึ้นในปฏิสัมพันธ์ระหว่างศูนย์การเรียนรู้ไร่ไร่กับภาคเอกชน ยกตัวอย่างเช่น เครือเจริญโภคภัณฑ์ ที่ได้ดำเนินโครงการปลูกป่าในเขตพื้นที่อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน เดิมเกษตรกรปลูกข้าวโพดบนพื้นที่ซึ่งไม่มีเอกสารสิทธิ์และสภาพเป็นภูเขาหัวโล้น เครือเจริญโภคภัณฑ์ได้สังเกตเห็นถึงปัญหาและผลกระทบที่จะเกิดขึ้น จึงประสานขอความช่วยเหลือจากศูนย์การเรียนรู้ไร่ไร่และองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองจาง ในการเป็นตัวกลางเพื่อประสานงานกับชุมชนและชาวบ้าน โดยเครือเจริญโภคภัณฑ์ต้องการฟื้นฟูพื้นที่ป่าและต้องการปลูกไม้ป่ามีค่า ได้แก่ ต้นพญาเสือโคร่ง ต้นทองอุไร ต้นสะเดา มะขามป้อม (ศก04, ผู้ให้สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2563) และอีกหนึ่งภาคเอกชนคือ ศูนย์การเรียนรู้ไร่ไร่ประสานความร่วมมือกับบริษัทไทยเบฟเวอเรจ จำกัด ในการช่วยแก้ไขปัญหาเรื่องการจัดการน้ำ โดยการทำตะบันน้ำที่ผันน้ำจากลำห้วยในพื้นที่ขึ้นมาให้กับเกษตรกรในพื้นที่

นอกจากนี้ ศูนย์การเรียนรู้ไร่ไร่ก็ร่วมมือกับธนาคารกสิกร โดยมี คุณบัณฑิต ล่ำซำ เป็นผู้สนับสนุนอุปกรณ์การเดินสำรวจและโปรแกรมสำหรับจัดทำแผนที่ในการสำรวจภาคพื้นดินและภาพถ่ายทางอากาศประกอบรวมด้วย ซึ่งในการจัดทำได้มีการนำเทคโนโลยีด้านการจัดทำแผนที่ภูมิสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Geographic Information System: GIS) ซึ่งสามารถทำแบบจำลอง 3 มิติ แสดงความสูงต่ำของภูมิประเทศและทิศทางการไหลของกระแส น้ำ อันจะทำให้การวางแผนและกำหนดพิภพจัดสร้างอ่างเก็บน้ำ ฝายหรือธนาคารน้ำเป็นไปได้อย่างถูกต้อง (ศก02, ผู้ให้สัมภาษณ์, 4 ธันวาคม 2563) และบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ ปรับเปลี่ยนวิถีการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวให้กลายเป็นการเพาะปลูกพืชแบบระบบอาหารทางเลือก ซึ่งศูนย์การเรียนรู้ไร่ไร่ก็เป็นผู้รับผิดชอบในกระบวนการดังกล่าว

4. การสร้างการตลาดทางเลือกที่เกษตรกรมีอำนาจต่อรองมากขึ้น

การเข้าร่วมกับเลมอนฟาร์มถือเป็นยุทธวิธีหนึ่งที่ศูนย์การเรียนรู้ไร่ไร่ก็เลือกใช้เพื่อสร้างระบบอาหารทางเลือก โดยเน้นชุมชนเป็นศูนย์กลางในการสร้างปฏิสัมพันธ์การมีส่วนร่วมและการมีสุขภาพที่ดีแก่คนในชุมชนเองและพยายามเพิ่มช่องทางการตลาด เพื่อส่งออกผลิตภัณฑ์ในชุมชน เป็นการเกื้อหนุนเศรษฐกิจภายในท้องถิ่น เช่น ศูนย์การเรียนรู้ไร่ไร่ก็ประชุมปรึกษาร่วมกับสำนักงานเกษตรจังหวัดน่าน และองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองจาง เพื่อหาแนวทางเพิ่มช่องทางการจำหน่าย ผัก ผลไม้ ปลอดภัยของชาวบ้าน โดยขั้นตอนแรกได้มีการจัดตลาด

1) การสร้างความรู้ใหม่และนิยามตำแหน่งแห่งที่ของเกษตรกรในฐานะผู้จัดการทรัพยากรการเกษตร

2) การทำแผนที่การใช้ที่ดินผ่านคณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติ (คทช.) เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงที่ดินรูปแบบต่าง ๆ (ที่ดินปัจเจกและป่าชุมชน)

3) การตั้งทุนเอกชนหลายองค์กรเข้าพื้นที่ทำให้เกิดสนามของการต่อรองในระดับพื้นที่ซึ่งเกษตรกรสามารถเผชิญกับอำนาจรัฐได้ในระดับหนึ่ง

4) การสร้างการตลาดทางเลือกที่เกษตรกรมีอำนาจต่อรองมากขึ้น

การสร้างระบบอาหารทางเลือกของศูนย์การเรียนรู้ไร่ไ้ จังหวัดน่าน ผ่านปฏิสัมพันธ์และยุทธวิธีของศูนย์การเรียนรู้ไร่ไ้กับตัวแสดงทางสังคมต่าง ๆ จึงสะท้อนให้เห็นว่า รัฐบาลใช้กลไกอำนาจรัฐออกกฎหมาย กำหนดนโยบายและการต่อรองทางการเมือง รวมถึงหลายครั้งที่พยายามกำกับภาคธุรกิจผ่านกฎกติกา และมาตรการต่าง ๆ โดยปะทะกับภาคประชาสังคม (ศูนย์การเรียนรู้ไร่ไ้, มูลนิธิฮักเมืองน่าน, NGO และกลุ่มพลังทางสังคมอื่น ๆ) เนื่องจากการปฏิบัติที่แตกต่างกัน ระหว่างคำสั่ง/นโยบาย บน-ล่าง ในเชิงความสัมพันธ์ทางอำนาจ อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาผู้เขียนพบว่า เอกชนหลายครั้งร่วมมือกับรัฐบาลได้ในเรื่องของมาตรฐานต่าง ๆ บนความต้องการผลประโยชน์ร่วมกันแล้วจึงออกเป็นกฎเกณฑ์นโยบาย ในขณะที่ศูนย์การเรียนรู้ไร่ไ้ จังหวัดน่าน กลับร่วมมือกับบรรษัท (เอกชน) เพื่อต่อสู้ต่อรองอำนาจกับภาครัฐ แต่ในท้ายที่สุดการสร้างระบบอาหารทางเลือกก็ยังคงขึ้นอยู่กับความร่วมมือของหลายภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะตัวของเกษตรกรในพื้นที่ด้วย

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเมืองของระบบอาหารในเศรษฐกิจการเมืองไทย: กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้ไร่ไ้ จังหวัดน่าน พ.ศ.2557-2562” ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

References

- Bonefeld, W. (2010). Free economy and the strong state: Some notes on the state. *Capital & Class*, 34(1), 15–24. DOI: 10.1177/0309816809353476
- Bonefeld, W. (2016). Setthakit seri kap rat thi khemkhaeng: Bot banthuek bang prakan wa duai rat (in Thai). [Free economy and strong state: Some notes on states]. (W. Buddhaksa, Trans.). *Songklanakarinn Journal of Social Sciences and Humanities*, 22(1), 1–25. Retrieved from <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/psujssh/article/view/66956/>

- Buddharaksa, W. (2014). *Bot samruat khwamkhit thang kanmueang khong Antonio Gramsci* (in Thai). [A survey of Gramsci's political thought]. Bangkok: Sommut.
- Chaikamwang, R. (1998). *Botbat khong phuying kap kan chatkan sapphayakon pamai baep phuenban koranisueksa ban sop yao raingan kan pramoen sakkayaphap choeng phuenthi phuea kan sang laengnam khanat lek tambon mueang chang amphoe phu phiang changwat nan* (in Thai). [The role of women in traditional forest resource management case study of Ban Sop Yao, report on spatial potential assessment for creating a small water source, Mueang Chang Subdistrict, Phu Phiang District, Nan Province] (Master's thesis). Chiang Mai: Chiang Mai University.
- Charoenratan, S., Limkomolwilas, T., & Eksiri, R. (2018). *Sitthi chumchon nai kan chatkan sapphayakon thammachat phuea khwammankhong thang ahan thi pen tham korani pamai lae thidin tham kin* (in Thai). [Community right in natural resource management for food security fairness: A case study of forest and land]. Bangkok: Social Research Institute, Chulalongkorn University.
- Community Organizations Development Institute (CODI). (2014, July 16). *Khaophot nan: Panha luek thueng rak kaekhai dai ruemai?* (in Thai). [Nan corn: Deep problems at the roots. Can I fix it?]. Retrieved June 6, 2023, from <https://ref.codi.or.th/public-relations/news/10411-2014-07-16-07-22-57>
- Friedmann, H. (1982). The political economy of food: The rise and fall of the postwar international food order. *American journal of sociology*, 88, S248-S286. DOI:10.1086/649258
- Friedmann, H. (1991). Changes in the international division of labor: Agri-food complexes and export agriculture. In W. H. Friedland, L. M. Busch, F. H. Buttel, & A. P. Rudy (Eds.), *Towards a new political economy of agriculture* (pp. 65-94). Boulder, Colo.: Westview Press.

- Kesboonchoo–Mead, K. (2019). *Rabop somburanayasitthirat: Wiwatthanakan rat thai* (in Thai). [The rise and decline of Thai absolutism]. Nonthaburi: Sameskybooks.
- Lemon Farm. (2020, November 19). *Klum kaset insi phi chi es nan* (in Thai). [Organic agriculture group, PGS Nan]. Retrieved May 16, 2023, from <https://www.lemonfarm.com/th/blog/pgs-nan.html>
- McMichael, P. (1996). Globalization: Myths and Realities 1. *Rural sociology*, 61(1), 25–55. <https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.1996.tb00609.x>
- McMichael, P. (2005). Global development and the corporate food regime. In F. H. Buttel & P. McMichael (Eds.), *New directions in the sociology of global development* (pp. 265–300). Amsterdam; New York: Elsevier JAI.
- McMichael, P. (2009). A food regime genealogy. *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 139–169. <https://doi.org/10.1080/03066150902820354>
- Office of the National Land Policy Board. (2014). *Krabuankan chatkan thidin tham kin hai chumchon chut tam nayobai ratthaban* (in Thai). [The process of managing arable land for the community according to government policy]. Retrieved May 9, 2023, from https://www.onlb.go.th/files/publications/%E0%B8%84%E0%B8%B9%E0%B9%88%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%88%E0%B8%B1%E0%B8%94%E0%B8%97%E0%B8%B5%E0%B9%88%E0%B8%94%E0%B8%B4%E0%B8%99%E0%B8%97%E0%B8%B3%E0%B8%81%E0%B8%B4%E0%B8%99%E0%B8%93%E0%B8%AB%E0%B9%89%E0%B8%8A%E0%B8%B8%E0%B8%A1%E0%B8%8A%E0%B8%99_%E0%B8%89%E0%B8%9A%E0%B8%B1%E0%B8%9A%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%84%E0%B8%A3%E0%B8%B1%E0%B9%89%E0%B8%87%E0%B8%97%E0%B8%B5%E0%B9%88_5.pdf

- Phongkitworasin, S., & Thalerngsri, K. (2015). *Khaophot liang sat kap kan sunsia phuentshi* (in Thai). [Animal feed corn and the loss of space forest: Problems and solutions]. Bangkok: National think tank of the ministry of education.
- Phongphaichit, P., Trirat, N., Laowakun, D., Praditsilp, C., Krueanuan, C., Sombatrattanan, C....Khurasi, N. (2022). *Khrongkan wichai rueang "rabop kamkap dulae thidin phuea kan phatthana thanglueak kan chai thidin lae nayobai thidin nai 20 pi khangna"* (in Thai). [Project "Land Regulatory System for Development: Land Use Options and Land Policy in the Next 20 Years"]. (Research report). Bangkok: Thailand Science Research and Innovation (TSRI).
- Rang phorobo khao: Phoem amnat nathi krom kan khao hai samat khuapkhum lae raprong kan chamnai malet khao khong chaona (in Thai). [Draft rice act: increasing authority and duties of the rice department to be able to control and certify the sale of rice grains to farmers]. (2019, February 25). *iLaw*. Retrieved from <https://www.ilaw.or.th/node/5175>
- Raynolds, L. T., Myhre, D., McMichael, P., Carro-Figueroa, V., & Buttel, F. H. (1993). The "New" internationalization of agriculture: A reformulation. *World Development*, 21(7), 1101–1121. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(93\)90002-Q](https://doi.org/10.1016/0305-750X(93)90002-Q)
- Reardon, T., Timmer, C. P., Barrett, C. B., & Berdegue, J. (2003). The rise of supermarkets in Africa, Asia, and Latin America. *American Journal of Agricultural Economics*, 85(5), 1140–1146. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1244885>
- Rungkasir, N. (2009). *Patchai thi mi phon to khwam khemkhaeng nai kan phatthana chumchon khong ongkon chumchon nai changwat nan korani sueksa munnithi hak mueang nan lae phakhi khruetakhai* (in Thai). [Factors affecting the strength of community development of community organizations in the Nan Province, a case study of the Hag Muang Nan Foundation and its affiliates] (Master's thesis). Uttaradit: Uttaradit Rajabhat University.

Subdistrict Administration Organization Muangchang. (2021). *Ongkan borihan suan tambon mueang chang chut saphap thuapai lae khomun phuenthan tambon mueang chang amphoe phu phiang changwat nan* (in Thai). [Subdistrict administrative organization Muang Chang General conditions and basic information, Mueang Chang Sub-district, Phu Phiang District, Nan Province]. Retrieved May 9, 2023, from <http://www.muangchang.go.th/index.php?op=homecontent>

Wongsatjachock, W. (2022). *Kanmueang lae kan khluanwai rueang ahan: Kan phatthana sathaban khong athippatai thang ahan nai ratthammanun priapthiap prathet bolivia indonisia lae thai* (in Thai). [Politics and food activism: Institutional development of food sovereignty in the comparative constitution of Bolivia Indonesia and Thailand]. Phitsanulok: Rattanasuwan Printing House.